

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СТАНДАРТІВ ТА НОРМАТИВІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто особливості вітчизняної системи соціально-економічних індикаторів у сучасних умовах. Висуваються пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної системи державних соціально-економічних стандартів і нормативів.

The features of national socio-economic indicators in the current conditions are considered. Proposals of the national system of state social and economic standards and regulations improvement are offered.

Ключові слова: соціально-економічні індикатори, соціально-економічні гарантії, соціально-економічні нормативи, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, споживчий кошик.

Keywords: socio-economic indicators, social and economic guarantees, social and economic standards, living wage, minimum wage, consumer basket.

Необхідність встановлення державою соціально-економічних стандартів та нормативів обумовлена існуванням великої кількості потреб, без задоволення яких людина не може забезпечити собі повноцінне життя або навіть фізіологічне існування. Особливо гостро дана необхідність постає в умовах динамічного розвитку ринкового процесу, який неминуче пов'язаний із загостренням соціально-економічних суперечностей, суспільно небезпечним розшаруванням в рівні та якості життя різних верств населення, маргіналізацією суспільства. З огляду на це потребує активного подальшого дослідження проблема визначення на державному рівні соціально-економічних індикаторів та нормативів, які є базою для встановлення соціально-економічних гарантій та створення і застосування системи соціальної стандартизації в складних системах державного регулювання соціального розвитку.

В сучасних умовах вітчизняні науковці приділяють постійну увагу проблемам соціально-економічної сфери. Зокрема окремі проблеми теоретичного дослідження сутності соціально-економічних гарантій, визначення параметрів їхнього необхідного рівня, в контексті підвищення добробуту населення та подолання бідності проводили такі відомі вітчизняні науковці як: В. Базилевич, С. Батажок, Д. Богиня, Н. Борецька, І. Гнибіденко, Н. Гражевська, О. Грішнова, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, М. Соколик, В. Тропіна, А. Чухно. У той же час відсутність наукової понятійної чистоти у визначенні економічного змісту вартісних індикаторів малозабезпеченості призводить, з одного боку, до довільного ототожнювання суттєво різних показників, що визначають якісно відмінну глибину економічного стану маргінальності, а з іншого – до зниження або викривлення соціальної дієвості їх практичного застосування. Тому необхідно більше уваги приділити відновленню базових орієнтирів, які повинні були б складати основу соціальної політики уряду в галузі реалізації соціально-економічних прав населення України.

Метою даної статті є розкриття особливостей вітчизняної системи соціально-економічних індикаторів у сучасних умовах та розробка пропозицій щодо вдосконалення вітчизняної системи державних соціально-економічних стандартів і нормативів.

На сучасному етапі в Україні ще не відпрацьовані чіткі науково-обґрунтовані критерії об'єктивної оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний якісний стан рівня життя індивідів та різних соціальних верств населення. Тому механізм забезпечення реалізації соціально-економічного захисту населення в умовах ринкової трансформації полягає у чіткому визначенні та дотриманні соціально-економічних нормативів та стандартів, які регламентують рівень мінімально припустимих коштів, нижче якого не можна знижувати особисті доходи населення. Адже найбільш небезпечною для населення є ситуація, коли в період кризи держава починає "економити" на мінімальних соціально-економічних гарантіях вразливих верств населення.

Щорічно державою витрачаються значні кошти на фінансування соціально-економічних потреб населення. До основних видатків на соціальний захист відносять пенсії, допомоги, стипендії тощо.

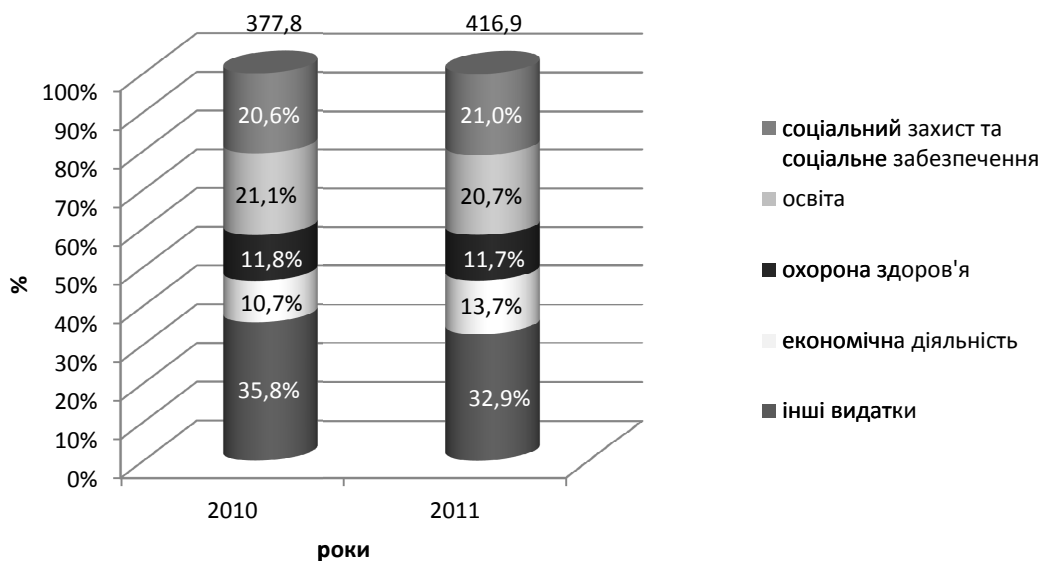

Рис. 1. Структура видатків зведеного бюджету України за 2010 - 2011 рр.

Джерело: складено автором самостійно за даними: [6].

На рис. 1 зображено структуру видатків зведеного бюджету України за 2010 – 2011 рр. Витрати на соціальний захист населення у 2011 р. у порівнянні із 2010 р. зросли майже на 10 млрд. (тобто на сьогодні більше п'ятої частини видатків зведеного бюджету України йде на покриття соціально-економічних виплат). На перший погляд така тенденція до розширення соціальних виплат є позитивною та повинна сприяти збільшенню рівня соціально-економічної захищеності населення.

Проте, як показує практика, позитивний ефект від номінального зростання розмірів соціально-економічних гарантій нівелюється в умовах фінансово-економічної та політичної нестабільності: по-перше – постійним зростанням цін на продукти харчування, промислові товари, житлово-комунальні послуги, медичне обслуговування; по-друге, – тим, що дане зростання відбувається в основному не за рахунок підвищення ефективності національної економіки, а за рахунок збільшення зовнішнього боргу країни, що може негативно відобразитись на рівні соціально-економічної захищеності населення у майбутньому, коли прийде час віддавати борг; по-третє – відсутністю науково-обґрунтованого підходу до встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів, норм споживання.

Таким чином, не зважаючи на те, що в Україні функціонує певна система соціально-економічного захисту, відбувається подальше загострення соціальних конфліктів, в основі яких лежить значне майнове розшарування населення. Головною проблемою, яка потребує нагального вирішення в даному контексті, є збіднілість значної частини працюючого населення, яке має високий освітній та професійний рівень. До їх числа входять представники таких професій як: лікарі, науковці, інженери, освітяни та ін.

На сьогодні основним базовим державним соціальним стандартом в Україні є прожитковий мінімум. Він відображає "вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості" [1, ст. 409]. Тобто розмір прожиткового мінімуму має забезпечувати людині простий обмежений рівень відтворення.

Прожитковий мінімум є основним нормативним та аналітичним інструментом оцінки, прогнозування та регулювання розмірів, структури та динаміки показників рівня життя населення. Саме на основі даного показника визначаються основні державні соціально-економічні гарантії такі як: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподаткований мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат, які постійно збільшуються, проте ще не досягають його розміру.

Вперше розмір прожиткового мінімуму було затверджено у 2000 році Законом України "Про затвердження прожиткового мінімуму на 2000 рік від 05.10.2000 р. Вартісна динаміка цього показника починаючи з 2005 р. наведена в табл. 1.

Основою розрахунку прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення є мінімальний споживчий кошик, до складу якого включено набір продуктів харчування, мінімальні нормативи непродовольчих товарів та нормативи житлово-комунальних, побутових, транспортних та культурних послуг в розрахунку на одну особу на місяць.

Основну частку у вартісній величині прожиткового мінімуму для всіх основних соціальних і демографічних груп населення складають продукти харчування. Так, у прожитковому мінімумі для працездатних питома вага продуктів харчування має становити

біля 50%, непродовольчих товарів – 25%. Проте фактично на сьогодні продовольча частина у вартісному вираженні прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати складає близько 78%, та 98% – у мінімальній пенсії [3, с. 117, 221].

Таблиця 1. Величина прожиткового мінімуму на одну особу (для основних соціально-демографічних груп населення) в розрахунку на місяць, грн.

Демографічні групи населення	2005*	2006*	2007*	2008*	2009*	2010*	2011*	2012*
На одну особу	423	453	492	592	626	825	894	1017
Для дітей віком до 6 років	376	400	434	526	557	755	816	893
Для дітей віком від 6 до 18 років	468	514	558	663	701	901	977	1112
Для працездатних осіб	457	483	525	633	669	869	941	1073
Для непрацездатних осіб	332	350	380	470	498	695	750	822

* – дані представлені станом на 1 січня відповідного року.

Джерело: складено автором самостійно за даними: [7].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що величина прожиткового мінімуму визначається лише виходячи з можливостей бюджету, яких вистачає на задоволення потреб людини у продуктах харчування, необхідних для збереження її здоров'я і не вистачає на споживання мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Тобто на сьогодні вартісна величина даного показника, будучи реалізована у набори товарів та послуг, не забезпечує людині повноцінного споживання, достатнього для її відтворення на простому обмеженому рівні, а наближається до межі злиденності.

Саме через низьку купівельну спроможність, українські споживачі змушені купувати найбільш дешеві, а відтак, – в основному неякісні товари (здебільше закордонного виробництва), що в свою чергу вкрай негативно впливає на стан здоров'я та суттєво знижує загальний рівень соціально-економічної захищеності громадян [4, с. 8].

При визначенні структури споживчого кошика, вартісне вираження якого покладене в основу розрахунку прожиткового мінімуму, береться до уваги досить низька база гарантованого забезпечення потреб населення.

Для порівняння, до споживчого кошика Великобританії включено котлети по-київськи, i-Phone, шампанське і пиво у нічному клубі, обід у закусочній і відтворювач у форматі mp3 з платними музичними записами. Окрім цього у ньому є акустична гітара, чималий перелік товарів для будинку, включаючи дверні ручки і витрати на садівника, витрати на подорожі та обслуговування автомобіля. У кошику американця, окрім таких витрат передбачені витрати на освіту, мобільний зв'язок та комп'ютерний софт. До французького споживчого кошика закладено витрати на використання

мобільного телефону, таксі, оренду авто, нянюку для дитини, апарати для корекції зубів, а також на їжу для домашніх тварин [5, с. 35].

Структура сучасного споживчого кошика українця повинна відповідати потребам сьогодення. Необхідним є врахування у його структурі витрат на оплату освітніх та медичних послуг, мобільний зв'язок та Інтернет, витрат, пов'язаних із страхуванням.

Тож як бачимо, прожитковий мінімум не виконує покладених на нього функцій. Оскільки: 1) норми споживання закладені у ньому із мінімально-достатніх перетворились на штучно занижені, що загострює недоспоживання в процесі відтворення людини; 2) кількість споживчих кошиків, на основі яких визначається вартість життя для основних соціальних верств населення зменшилася із 11 (за мінімального споживчого бюджету) до 4 (за прожиткового мінімуму); 3) відсутній механізм індексації із чітким визначенням порогу інфляції. Замість цього "прожитковий мінімум" щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України. Закон також дає право органам місцевого самоврядування затверджувати регіональний прожитковий мінімум, яке майже не використовується на рівні регіонів; 4) якісний склад набору товарів, які закладені у споживчий кошик не відповідають вимогам сучасності.

Спрямованість соціально-економічного захисту населення на занижені мінімальні гарантії та стандарти не є виправданою в теперішній час і потребує нових стратегічних орієнтирів на більш високу та реальну вартість робочої сили в контексті її соціальної ролі та забезпечення економічного розвитку.

Водночас тільки стале економічне зростання може сприяти розширенню зайнятості, створенню більш кваліфікованих і краще оплачуваних робочих місць, наданню якісніших товарів і послуг і відкриттю ширших можливостей для людей, підтриманню кращих і якісніших суспільних послуг тощо. [2, с. 41].

Особливої уваги заслуговує досить небезпечна (з точки зору реалізації принципу соціальної справедливості) тенденція закріплення вартісних величин тих чи інших соціально гарантованих мінімумів у якості масштабно-розрахункової одиниці, що покладається в основу розрахунків при визначенні грошових сум по тих чи інших платежах (у тому числі бюджетних), що справляються з фізичних і юридичних осіб.

Аналіз засвідчує, що у різні періоди у якості таких виступали як мінімальна заробітна плата, так і неоподатковуваний мінімум. На сьогодні ця неприпустима тенденція загрожує такому показнику, як прожитковий мінімум, який пропонується у проектах "податкових кодексів" брати у якості базової величини, що буде застосована при визначенні величини податку на нерухомість.

Ретроспективний аналіз свідчить про вкрай негативні результати такої практики щодо самих показників мінімальних гарантій.

Так, після того як не "виправдала" себе у якості масштабною величиною мінімальна заробітна плата, яка по суті з травня 1993 року перестала індексуватись, у якості такого показника був прийнятий неоподатковуваний мінімум доходів населення. І хоча починаючи з 1992 р. до жовтня 1995 р. вартісна планка цього показника внаслідок

інфляції піднімалася 12 разів (Декрет Кабінету Міністрів України (1992 р.), Укази Президента України (1993–1995 рр.) проте, починаючи з жовтня 1995 р. і до цього часу неоподатковуваний мінімум взагалі не переглядався. Тобто на сьогодні він по суті залишається на рівня 17 грн., або біля 2 дол. США на місяць (хоча на момент проведення грошової реформи 1996 р. він дорівнював 10 дол. США).

Це пояснюється тим, що оскільки саме такою мінімальною гарантією, як неоподатковуваний мінімум на сьогодні продовжується визначатись розрахункова база обчислення обсягів штрафних санкцій і стягнень, і інших прив'язаних до цього розрахункового масштабу платежів, його індексацію на рівень інфляції просто було заморожено. Можна лише здогадуватись про існування тих потужних корпоративних сил, які були і є надзвичайно заінтересованими у "заморожуванні" рівня неоподаткованого мінімуму на максимальний (тобто на практично невизначений) термін. Тим більше в інтереси цієї лобістської сили не може входити ініціювання закріплення чіткої законодавчої процедури визначення індексації неоподаткованого мінімуму доходу фізичних осіб. Це можна проілюструвати на такому прикладі: сума, що сплачується при ліцензування діяльності новостворюваного комерційного банку на сьогодні становить за законом 100 неоподатковуваних мінімумів. У 1996 р. як і сьогодні це 1700 грн., але на той час ця сума за існуючим курсом дорівнювала 1000 дол. США, а сьогодні ледь перевищує 200 доларів. Тобто заморожування такої соціальної гарантії для малозабезпеченого населення яким є рівень неоподаткованого мінімуму, перетворився на п'ятикратну вигоду для банківської корпорації.

Проведений аналіз свідчить про неприпустимість подальшого використання величин соціально-економічних гарантій у тій якості, про яку мова велась вище.

У зв'язку з цим у новому Податковому кодексі та інших законодавчих актах автором пропонується запровадити нову процедуру визначення та щорічного перегляду масштабної величини вартості, що з одного боку ніяким чином не буде стосуватись рівнів мінімальних соціально-економічних гарантій, а з іншого, надійним чином, тобто поза впливу корисливого приватно-корпоративного інтересу, дозволить її змінювати відповідно до об'єктивного стану економіки України. У якості такої величини пропонується брати величину виконаної доходної частини бюджету України за звітний період, зменшену у 1 млрд. разів.

Так, наприклад, якщо доходи бюджету України за 2011 бюджетний рік дорівнювали 314,6 млрд. грн., звіт про його виконання Верховна Рада України ухвалює у 2012 р. то вартісний масштаб, що дорівнює 314,6 грн. затверджується у якості базового масштабу на наступний 2013 рік.

Використання даного показника можливе також для обчислення розміру мінімальних соціально-економічних гарантій. Це допоможе уникнути зниження рівня захищеності особи, адже він буде віддзеркалювати як позитивні (економічне зростання, збільшення рівня зайнятості), так і негативні (зростання інфляції, безробіття) зміни в економічній кон'юктурі, а вартісна величина соціально-

економічних гарантій, таких як: прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, в свою чергу буде коригуватися (індексуватись) відповідно до зміни величини даного показника.

Підсумовуючи варто зазначити, що в сучасних умовах основними принципами функціонування вітчизняної системи державних соціально-економічних стандартів і нормативів, яка би забезпечувала дотримання перед громадянами визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій мають бути:

- науково-обґрунтований підхід до встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів, норм споживання;
- встановлення чіткого механізму індексації розмірів мінімальних соціально-економічних гарантій;
- забезпечення прозорості та громадського контролю при визначенні та застосуванні стандартів та нормативів;
- урахування вимог, норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту й трудових відносин.

Література

1. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" № 2017-III.: офіц. вид.: за станом на 5 жовтня 2000 р. / Верховна Рада України. – К.: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000. – № 48. – ст.409.
2. Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні / П. Єщенко, А. Арсеєнко // Економіка України. – 2012. – №1. – С. 36 – 50.
3. Іващенко Т.О. Державний соціально-економічний захист населення в умовах ринкової трансформації: дис. кандидата екон. наук: 08.00.01 / Іващенко Тетяна Олександрівна. – К., 2011. – 227 с.
4. Мандибура В. Інститут довіри в сфері забезпечення якості споживання та захисту споживчих прав населення / В. Мандибура, С. Батажок // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – №123. – С. 5 – 11. – (серія "Економіка").
5. Писаревська А.К. Основні аспекти формування споживчого кошика в Україні / А.К. Писаревська // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2010. – №1. – С.33 – 39. – (серія "Економічні науки").
6. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України: [офіц. веб-сайт]. – Електрон. дані. К.: Мінфін України, 2012. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=77427 – Назва з екрана.
7. Державний комітет статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]: [офіц. веб-сайт] / Державний комітет статистики України. – Електрон. дані. – К.: Держкомстат України, 2012. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрана.